

עליית הנוער ותנועות הנוער בגרמניה בשנות ה - 30'

דליה עופר

בקרב ששת מיליון קורבנות השואה היהודים, החפים מפשע, היו כמיליון ילדים וחצי. הם באו מכל חלקי אירופה הכבושה ומכל שדרות החברה, מתינוקות רכים ועד לבני נוער בוגרים. על-פי עקרונות "הפתרון הסופי" - שם הקוד שניתן להחלטה להביא לחיסולם של כל יהודי אירופה - נכללו בו גם כל הילדים היהודים. בני נוער עד לגיל 14 או 15 לא היו יכולים להביא תועלת כלשהי לנאצים, משום שלא היוו חלק מכוח העבודה. בני נוער מעל לגיל 14 כבר השתייכו לכוח העבודה, אך היוו סכנה גדולה עבור הנאצים. הימלר, ראש הס"ס והמשטרה הגרמנית, שהיה אחראי על יישומו המוחלט של "הפתרון הסופי", הסביר בנאומים שנשא בפני אנשי הס"ס שבפיקודו ובפני חברי מפלגה בכירים, שהנאצים אינם יכולים להרשות לעצמם לחוס על חייהם של ילדים יהודים, מהיותם גרעין הבונים של העם היהודי העתידי. באוקטובר 1943, בנאמו הידוע בפוזן, תיאר הימלר את רצח היהודים כראשון ומקודש שבידי הרייך הגרמני:

למרבייתכם לא זר המראה שבו מאה גופות, או 500, או אלף, שוכבות זו בצד זו. היכולת לשאת את הדבר ולדבוק, עם זאת, בעקרונותינו - למעט מקרים של חולשה אנושית - היא זו שחישלה אותנו. זהו דף התהילה, שלעולם לא ייכתב ושלעולם אין לכותבו בספר דברי - ימינו, משום שאנו יודעים כמה היה מקשה עלינו הדבר, אילו בצד ההפגזות האוויריות, הרעות והמחסור של המלחמה, היה עלינו להתמודד בכל עיר ועיר עם היהודים: חבלנים סמויים, מחרחרי מהומות ומזיקים... .

הילדים היו בין הקבוצות הפגיעות ביותר לאכזריותם של הנאצים. למרות שבכל מדינה ומדינה היה מצב הילדים שונה, מכל מקום הם היו תמיד תלויים בעזרת המבוגרים. הם נזקקו למבוגרים כדי לספק את צרכיהם הבסיסיים, ומשום כך היתה לכל פעולת רדיפה אחר המבוגרים השפעה ישירה על חייהם.

לפני שפרצה המלחמה סבלו הילדים בגרמניה, באוסטריה ובצ'כוסלובקיה מהשפלות שכוונו ישירות כלפיהם ומן המצוקה שאליה נקלעה משפחתם. כך זכרה זאת אוה ארבאן (Arban) מפראג:

יום אחד נאסר עלי ללכת לבית הספר. זה היה היום הראשון בשנת הלימודים החדשה, ואני הייתי אמורה להתחיל ללמוד בכיתה ה'. אך על הילדים היהודים נאסר לבוא לבית-הספר. לכן

התחלתי, יחד עם עוד ששה ילדים מהשכונה שלי, ללמוד כקבוצה באופן פרטי, כשאנו משתמשים בבתינו לסירווגין. לימדה אותנו מורה יהודייה שפוטרה ממקום עבודתה. החברות שלי לא באו עוד לשחק איתי, גם לא החברה הטובה ביותר שלי. למה? שאלתי את הורי, ולא יכולתי להבין.

היא היתה אחת מילדות יהודיות רבות, בוגרות דיין להבין שאיבדו דבר מה ולזכור בצער ידידיות ושעשועים חברתיים, אך צעירות מכדי להבין מדוע וכיצד אירע כל זה. מרבית הנוער היהודי ממדינות אלה בא מבתיים מתבוללים של בני המעמד הבינוני, שבהם תפסה היהדות מקום משני. המטרות המוצהרות של קהילות יהודי המערב, ובתוכן הגרמנים, האוסטרים והצ'כים, היו להגיע למצב של השתלבות מוחלטת בחברה. מהיותם משוללי זהות יהודית איתנה, פקדה את בני הנוער (כמו גם רבים מהמבוגרים) תחושת ריקנות נוכח המציאות החדשה שבה אולצו להתמודד עם שאלת זהותם זו. מצב ההורים היה, מבחינת הילדים, מזעזע לא פחות. המציאות בבתיים שיקפה את ההשפלה שספגה הקהילה היהודית. מבוכתם של ההורים גרמה להמרת הדמויות הסמכותיות של האב והאם בדמויות חלשות וחסרות ישע, שאינן מסוגלות לספק מגן וביטחון. הורים ניסו לדבוק בערכים שלהם הטיפו לפני היות הסדר החדש, אך האלימות "הדגימה" חיש מהר את חולשתם. הם לא היו מסוגלים להגן על ילדיהם מפגיעה פיזית, מהטרדות מצד יחידים ברחובות או מהפוגרום המאורגן של נובמבר 1938 ("ליל הבדולח").

לאחר שפרצה המלחמה החמיר מצב הילדים באירופה הכבושה. בפולין, לדוגמה, התפצלו משפחות רבות לאחר שהגברים גויסו לצבא ונהרגו או נפלו בשבי. אחרים עברו למזרח עם הצבא הנסוג. אלפי משפחות עזבו את מקום מגוריהן ועברו אל הערים הגדולות, בבורחן מפני הגרמנים המתקדמים. ללא אמצעי תובלה נאותים, תחת הפגזות האוויר הקשות של הגרמנים ובמציאות של פאניקה כללית, איבדו ילדים רבים את הוריהם. עדויות מן הימים ההם מתארות את הילדים היהודים והלא - יהודים כשהם נעים ונדים מכפר לכפר בחיפוש אחר מקלט. בתוככי פולין הפך הדבר למחזה נפרץ, אך עם זאת היו הילדים היהודים, כמו גם הוריהם, חשופים לפגיעות אנטישמיות חמורות מצד הגרמנים או מצד אוכלוסייה פולנית אנטישמית.

הפחד והאימה הותירו את חותמם על נפשם של הילדים, אך דבר לא עלה על הכאב והטראומה שהיו כרוכים בהתנתקות מן ההורים, שאותם לא ראו מרביתם בשנית. אלה מהם ששרדו הפכו לקורבנות הראשונים של המחלות והרעב, אשר פגעו בגטאות שהוקמו זה לא כבר.

רבים מהילדים נשאר עם משפחותיהם בחודשי המלחמה הראשונים וחוו את ההידרדרות הכואבת והיגון של הוריהם, שנאבקו כדי לספק את הצרכים הבסיסיים. ללא עבודה ומנותקות

ממקור פרנסתו, החלו המשפחות למכור את חפציהן - רהיטים, בגדים, כלי אוכל. הכל ניתן בתמורה למזון. ככל שהתקדם ריכוז האנשים בגטו, כך החמיר המצב הכלכלי והרעב הפך לאויב העיקרי. תת - תזונה וכליאת האנשים בין חומות הגטו גרמו להתפרצות של מגיפות. מספר מקרי המוות בקרב ילדים ומבוגרים היה גבוה מאוד. בוורשה, למשל, שבה היה הגטו הגדול מכולם, הגיע בשנת 1941 שיעור מקרי המוות החודשי לאחוז וחצי, כשמספר המתים עולה על 70 אלף מתוך קרוב לחצי מיליון. העניים ביותר והפליטים סבלו יותר מכולם. במהלך אותן שנים בוורשה גדל מאוד מספר היתומים, ולמרבתם הניחו לגווע ברחובות או במחסה זמני, שבו לא הוצע להם כל מזון.

אחרים הסתגלו למצב באורח כלשהו והפכו ל"ממציאים המבריקים" של הגטו. הם הברווחו מזון אל תוך הגטו, יצאו ובאו בגטו המסוגר ומצאו כל העת דרכים סודיות חדשות. הם חיפשו עבודה בצד הארי של העיר; סיפורם של 13 הנערים שגנבו סיגריות בכיכר שלושת הצלבים בוורשה הוא מהמפורסמים בסיפורי המאבק לקיום של הילדים בגטו. בני 10 ו-12 תמכו במי שנותר מבני משפחתם. רבים מילדים אלה נתפסו ונורו בידי הגרמנים.

היו גם ילדים ששהו במקומות מסתור אצל חברים ומכרים, או במנזרים. גורלם של ילדים אלה השתנה בהתאם לסביבה שבה שהו ולמספר הפעמים שבהן נאלצו לברוח מחשש להלשנות. במערב אירופה הוסתרו יותר ילדים מאשר במזרח, שכן במדינות רגישות כמו פולין, ליטא או שטחי רוסיה ואוקראינה היתה גדולה יותר הסכנה לכל הגורמים המעורבים בפעילות כזו, ומספר קטן יותר של ארגונים לא - יהודיים נרתמו לעזרת הילדים היהודים.

מרבית הילדים המסתתרים התגברו על הכאב והחרדה שבניתוק והיו מסוגלים ליהנות מההגנה ומהסביבה היציבה יותר. האנשים שיזמו תוכניות עזרה והצלה נזקקו לתמיכתם של ארגונים, ורק בסיועם ובתמיכתם היה באפשרותם לפתח תוכניות כאלה. בכל רחבי אירופה הכבושה נרתמו ארגונים למשימות מסוג זה, על אף שלא תמיד זכו לתמיכה או לסיוע מצד הרשויות הרשמיות, כגון הכנסיות, ראשי הערים וכדומה, למרות זאת, היו עובדיהם אנשים נאמנים ומסורים.

תנועות הנוער כמסגרת תומכת

נתמקד בשני גורמים יהודיים, שנודעה להם חשיבות רבה במאמצי הסיוע לילדים היהודים במהלך השואה: תנועות הנוער הציוניות ועליית הנוער. לשני הגורמים אופי מיוחד, שנבע מהיותם ארגונים ציוניים. הוא גם מדגים את ההמשכיות והקרע של עבודת הארגון היהודי במהלך השואה ולאחריה.

בתקופת השואה, ובמיוחד לאחר שנת 1939, היו מעורבות תנועות הנוער הציוניות, כמו גם עליית הנוער, במאמצי עלייה לארץ - ישראל. שני הארגונים עמדו לנוכח סכנות חדשות ובד-בבד שינו את מטרותיהם, כשהם מסתגלים למציאות החדשה באירופה. העבודה והמאמצים

של ארגונים אלה בניהול חיי היומיום היו מכשיר להצלתם של ילדים רבים. מה היו שני גופים אלה, וכיצד ומתי נקלעו לעבודה עם ילדים?

תנועות נוער ציוניות התפתחו בשנות ה-20' כחלק מתרבות הנוער של כלל החברה, שיצאה נגד עולמם התחרותי והחומרני של המבוגרים. לאחר מלחמת העולם הראשונה התאפיינו תנועות הנוער בגרמניה בצביון הלאומי והרומנטי של רעיונותיהן. תנועות נוער ציוניות בגרמניה תיעלו את חוסר שביעות הרצון והאנרגיה של בני הנוער לעבר הגשמת רעיונות הציונות. הן ראו עצמן כאליטות של הקהילה היהודית והתנועה הציונית וכחלוצותיהן.

רעיונותיהן ופעולותיהן עלו בקנה אחד עם תפיסה עצמית זו שלהן. הן היו שותפות לחזון הקהילה היהודית הישרה והמוסרית, שתהפוך בסופו של דבר לעצמאית ותשמר את הערכים היהודיים והאוניברסליים. אורח החיים שהציעו תנועות הנוער כיוון את פעולותיהן לעשייה בונה וייחודית בארץ - ישראל. עלייה לארץ - ישראל - או בז'רגון הציוני "לעשות עלייה" - טמנה בחובה אידיאלים, הקרבה ומושגים אוטופיים. כדי להגיע לשלב זה היה על כל אדם ואדם להכין עצמו לכך, והעלייה עצמה לא היתה אלא השלב האחרון בתהליך ארוך של חינוך עצמי וקבוצתי.

היו כמה תנועות נוער ציוניות, ולהן אמונות ואידאלים חברתיים שונים. מכבי הצעיר הליבראלי והצופים היהודים נמצאו בתווך בין הפלגים הימניים - לאומיים כמו בית"ר ובין קבוצות שמאל סוציאליסטיות כמו "דרור", "הבונים", "תכלת לבן" או השומר הצעיר. הן עסקו בפעולות חינוך ענפות, שנערכו כמה פעמים בשבוע. בנוסף, הן נטלו חלק בסדנאות שהתמשכו לאורך זמן ובתוכניות לימוד, שהופעלו בסופי השבוע ובחופשות בית הספר.

ילדים צעירים, מגיל 10-11 ועד לגיל 18, היו חברים בתנועות הנוער. לרבים מהם הפכה התנועה, ובמיוחד קבוצת השכבה שאליה השתייכו, לבית שני ולמשפחה נוספת. עדויות רבות מספרות על התקוות לגבי העתיד, שחלקו צעירים מתנועות הנוער. עדויות אלה גם מדגישות את האתגרים האישיים שמולם ניצבו הנערים, שעה שדנו בעזיבת בית הוריהם כדי לעלות לארץ - ישראל ולחיות בקיבוץ. בטרם יעשו זאת היה עליהם, מכל מקום, לעבור את השלב האחרון בתהליך החינוך ולהשתתף בהכשרה.

כאשר סיים חניך תנועת הנוער את חוק לימודיו, בגיל 17-18, הוא היה זכאי לעבור הכשרה ולהתנסות בחיי שיתוף בחווה או בכפר. בהכשרה היו הנערים עובדים לצדם של חקלאים כדי להתוודע אל עבודת החקלאי ולהתנסות בעבודה ידנית, שהיתה נדרשת בארץ - ישראל. הצעירים שהצטרפו להכשרה נבחרו בקפידה על סמך מעלותיהם וניסיונם בתנועת הנוער. רבים מבני הנוער הבוגרים ראו בהכשרה את הדרך היחידה להשגת אשרת עלייה, מהיותם חסרים את האמצעים הדרושים לקבלת אישור כניסה אישי. יש לזכור, כי ההצטרפות להכשרה היתה פרי החלטה הרת גורל לידים של כלל הצעירים, שמרביתם נדרשו לסייע למשפחותיהם או להמשיך בלימודים גבוהים.

למרות שמקורן של תנועות הנוער הוא בגרמניה, הן שיגשו במזרח אירופה דווקא. סיבות שונות, כגון אכזבה מקצב הקדמה, תסכול על רקע האפשרויות המוגבלות שעמדו בפני היהודים במדינות מזרח אירופה, ששוקמו לאחר מלחמת העולם הראשונה, וזהות לאומית ותרבותית - כל אלה הביאו את בני הנוער היהודים לחפש נתיבות חדשות, הרחק מהחברות שבהן גדלו. בשנות ה-30 גדל בשיעור חד מספר החברים בתנועות הנוער, ובפולין לבדה היו יותר מ-70 אלף חברים. בשלהי שנות ה-30, כאשר פחתו סיכויי העלייה לארץ - ישראל בגין מדיניותה של ממשלת המנדט הבריטי, עדיין היו תנועות הנוער וההכשרות הארגונים המרכזיים של בני הנוער היהודים.

הגידול בתנועות הנוער בגרמניה, באוסטריה, בפולין, בליטא ובמדינות אחרות העמיד את הנהגת תנועות הנוער בפני שאלות ובעיות. מצד אחד, היתה תחושה של שביעות רצון לנוכח צמיחה שכזו. מצד שני, היו היסוס וחשש מהשפעתם של מצטרפים חדשים כה רבים על אופיין של תנועות הנוער ואל אופי "החלוץ". אחרים שללו זאת מכל וכל, בטענה שמספרם הגדול של החברים החדשים נובע מן התקווה לעזוב את אירופה מהר ככל האפשר. בעיניהם היה זה מניע שגוי להצטרפות, מעשה אופורטוניסטי ולא אידיאולוגי. "אנו הופכים לסוכנות נסיעות", התלוננו חלק מן הפעילים בגרמניה ובאוסטריה, כשהם רואים בצער כיצד לובשים אידאלים וחזון צורה גשמית בדמותה של אשרת הכניסה.

עם זאת, בווינה ובברלין של שנת 9 - 1938 יכולים היו האנשים להתלונן, אך הם היו גם חייבים להתאים עצמם לנסיבות ההווה. הם התחבטו בין הצורך להציל את הצעיר ובין הרצון להגשים את יעדיהם הערכיים והחינוכיים. הצלת חיי אדם גברה על שאר השיקולים. במהלך השנים 1938-1939 פיתחה תנועת הנוער הכשרות לנוער יהודי מחוץ לגבולות גרמניה, כך שניתן היה להרחיב אותן ולקלוט את המספר ההולך וגדל של צעירים, שעזבו את המדינה ונמלטו מן ההשפלה ומן הסבל. אנשי תנועת הנוער הקימו סוג חדש של הכשרות לנערים צעירים יותר, בני 14-17, והעלימו עין גם כשהמדובר היה בילדים צעירים אף מכך. הם ניסו למצוא הסדרים זמניים עם חקלאים בגרמניה ובמדינות הסמוכות לה, שנזקקו לכוח אדם עונתי זול. הם שיכנעו ראשי כפרים לתמוך בקבוצות וסייעו ליצירת אווירה של רצון טוב בכפרים. דבר זה היה חשוב במיוחד בגרמניה, שבה הפגינה האוכלוסייה הכפרית תמיכה נרחבת בנאצים. חברים ותיקים יותר של תנועות הנוער הפכו ליועצים והקדישו את עתותיהם לעשייה החינוכית. נראה היה שזו ההזדמנות לחנך את בני הנוער להכרת האידאלים והמחויבויות הציבוריים. תקוותה של תנועת הנוער היתה לראות את הצעירים לא רק מהגרים לארץ - ישראל, אלא גם הופכים לחלוצים בקיבוץ.

מעבר ליעדי העשייה החינוכית, היתה חשיבות רבה להתערותם של היועצים בחיי היומיום של הצעירים. בני הנוער העקורים הקימו קהילה, שבה התקיימו פעולות חברתיות ותרבותיות שוקקות חיים. הם קראו ספרים ודנו בהם במסגרות שיועדו לכך, הם המחזו ספרים והעלו

הצגות, שבהן תיארו את מצבם ואת חייהם העתידיים בארץ - ישראל. הם ביטאו במכתבים רבים את ההקלה שחשו למן הרגע שבו עזבו את אווירת האימים שבערי הולדתם ובבתי הספר שלהם, למן הרגע שבו השתחררו מן העול שחשו בבתייהם.

בשלבם הראשונים לא היו המשמעת הנוקשה בענייני עבודה וניקיון או הלחץ החברתי החזק, שדחק להסתגל לערכים ולנורמות של תנועות הנוער, סיבה רצינית דיה כדי להתלונן. ואולם ככל שחלף הזמן וקבוצות הנערים שהו זו עם זו, כך התפתחו מגמות הפוכות. אמנם, הם התרגלו זה לזה וחברויות חדשות נוצרו ביניהם, אך חיכוך ומתח, שנותרו בתחילה חבויים, צצו ועלו ככל שהיחסים האישיים הלכו ונעשו גלויים יותר. אחת הסיבות למתח היתה עקרון השוויוניות, שעל הקבוצה היה לציית לו.

הילדים באו מרקע שונה: חלקם קיבלו דרך קבע חבילות, מתנות וכסף מן ההורים או מקרובי משפחה שבמדינות אחרות, אחרים קיבלו דברים רק מפעם לפעם, והיו גם ילדים שהתייתמו מהוריהם, או שהוריהם נשלחו למחנות ריכוז, ולא היה להם כל קרוב שיכול לתמוך ולסייע. חלק מן הנערים קיבלו מכתבים מחברים וקרובים, ואלה הפכו סמל לפופולאריות, משום שייצגו קשרים עם העולם החיצון. כל הדברים האלה עוררו קנאה, תחרות ותחושות רעות. יועצים אחדים סברו שהפתרון להבדלים הללו יהיה במערכת שיתופית, שבה שום ילד לא יוכל להחזיק ברשותו מתנות "פרטיות". ואולם רעיון זה התברר כקשה לילדים רבים, שהדברים הקטנים או הממתקים שקיבלו מביתם היו יקרים ללבם. בקבוצות מסוימות נתרם חלק מכל מתנה אישית לקבוצה, אך אז גרם הצורך בבדיקה של הפרשת החלק לערעור האמון בין הצעירים ליועצים.

למרות שבמבט לאחור נראות תקריות אלה חסרות משמעות בעבור המבוגרים של היום, הרי שבשעתו הן עוררו בעיות וקשיים בחיי היומיום.

ככל שהלך והצטמצם הסיכוי לקבלת אשרת כניסה ליגאלית לארץ - ישראל, כך יזמו תנועות הנוער פעולות עלייה בלתי - ליגאליות, הווה אומר כניסה לארץ - ישראל בחשאי, על אף חוקי המנדט הבריטי. עם זאת, רק בשנת 1939 נלקחו גם ילדים צעירים, בני פחות מ - 17 שנה, למסעות אלה ללא הוריהם.

עליית הנוער

שלא כתנועות הנוער הציוניות, שהיו מאורגנות היטב כאשר עלו הנאצים לשלטון, היתה עליית הנוער מסגרת חדשה, שקמה בד - בד עם עלייתם של הנאצים. ניתן לראות בכך את אחת התגובות של התנועה הציונית ושל היישוב בארץ - ישראל למשבר שפקד את יהודי גרמניה. היתה זו תוכנית חינוכית ותוכנית של השקעה במשאבי אנוש. עליית הנוער הביאה לארץ - ישראל כ - 5,000 צעירים בשנים 1933 - 1939 וכ - 20 אלף נערים במהלך המלחמה ולאחריה, עד שנת 1951. עליית הנוער נרתמה, לאחר מלחמת העולם השנייה, למשימת

קיבוצם של ילדים יהודים ממקום מחבואם והשבתם לחיק הקהילה היהודית בטרם יובאו לארץ - ישראל. ללא כל תכנון מוקדם, הפכה עליית הנוער לתוכנית ההצלה הגדולה ביותר, ובמובנים רבים גם למוצלחת מכולן. למרות טעויות רבות שנעשו, ועל אף הגישה המתנשאת כלפי הנוער, הצליחה עליית הנוער ליצור סביבה שחיזקה את הזהות החיובית של הנוער והבטיחה השתלבות יעילה בחיי היישוב ואחר-כך במדינת ישראל.

את הרעיון הציגה לראשונה רחה פרייר בראשית שנת 1932, בשנות השפל הכלכלי הקשה בגרמניה. פרייר, פעילה ציונית מיוחדת במינה ואשת רב, ביקשה לסייע לבני נוער מן המעמד הבינוני הנמוך, בגילאי 15-16, שלא היה באפשרותם ללכת לבית-ספר רגיל, להגשים את ייעודם, תוך שהם ממשיכים בחינוכם. היא חשבה על תוכנית ייחודית של "לימודים ועבודה" בארץ - ישראל, שתופעל בידי הסוכנות היהודית. היא קיוותה להשיג בכך שני יעדים: ראשית, להציל את בני הנוער היהודים בגרמניה מההשפלה ומהפגיעה הפיסית, שעה שחיפשו מקום ללמוד ולהתאמן בו; ושנית, להכין מסגרת של צעירים שסייעו בבניין הארץ. חודש אחד לאחר שהחלה פרייר לעבוד על תוכניתה, עלה היטלר לשלטון. הקשיים של הנוער היהודי בגרמניה החמירו באורח משמעותי.

תוכניתה של פרייר פתחה פתח להוצאת בני נוער יהודים אל מחוץ לסביבה החברתית העוינת ולהכנתם לקראת היותם בוגרים העומדים ברשות עצמם. הורים מכל שדרות החברה השתוקקו ליטול חלק בתוכנית ולתרום לקיומה. הסוכנות היהודית קידמה את התוכנית, אך רצתה להבטיח שגם משפחות מעוטות יכולת יוכלו להשתתף בה. כדי להוציא את התוכנית אל הפועל היא חיפשה תמיכה כלכלית מגורמים חיצוניים. להנרייטה סולד, הפעילה הציונית האמריקאית הנודעת ומייסדת "הדסה", הוצע לעמוד בראש התוכנית, בתקווה שהנשים הציוניות באמריקה יבטיחו את עתידה הכלכלי. עליית הנוער התנהלה על - פי תקציב עצמאי ותוך חופש בקביעת היעדים החינוכיים והתפעוליים.

אנשי עליית הנוער בחרו בקפידה את המשתתפים בתוכנית. הם חיפשו אחר בני נוער בריאים ועצמאים, בעלי יושר אישי ויכולת חברתית להסתגל לאתגרים קשים ולשינויים עתידיים. תהליך המיון, שנקבע ב-1933, היה ארוך ומייגע ולא יכול היה לענות על צורכי החירום שהתעוררו בשנים שלאחר מכן. למרות זאת, היו האחראים על התוכנית שמרנים מאוד והמשיכו בה בזהירות רבה. הם חשו אחריות כבדה בספקם תוכנית שאין לה תקדים ורצו, לכן, לקבוע מדדים ברורים לכישלון ולהצלחה. הם רצו לספק הן את ההורים בני המעמד הבינוני, שדמיינו את חיי ילדיהם מתנהלים על - פי ערכיהם, והן את התנועה הציונית, שיעדיה לא עלו בקנה אחד עם ערכי המעמד הבינוני דווקא. ההורים השתוקקו שילדיהם יהיו בעלי ייעוד. חקלאות, שבעבור הסוכנות היהודית היתה בעדיפות ראשונה, לא נחשבה לייעוד מבחינת מרבית ההורים. משפחות רבות היו שמרניות בתפיסתן החינוכית ולא נטו אל החינוך

הליבראלי והמתקדם, שאותו ביכרו מרבית יועצו עליית הנוער. היו עימותים בנוגע לקיום מצוות, שעוררו מחלוקות פוליטיות קשות בסוכנות היהודית ובדעת הקהל בארץ - ישראל. מבלי להיכנס לפרטי הפילוסופיה החינוכית של עליית הנוער, חשוב להדגיש שהמחנכים והיועצים שהפעילו את התוכנית השקיעו בה חידושים חינוכיים ודאגה רבה. למרות כל ההתלהבות והיצירתיות, צצו בעיות וספקות רבים בנוגע לחלוקה הלא מתוכנן של התנועה הקיבוצית ביישומה של התוכנית.

התנועה הקיבוצית הפכה למארכת העיקרית של עליית הנוער והשפיעה רבות על יעדיה ונהליה. במסגרת הקיבוץ היה קל יותר לארגן, בפרק זמן קצר, מקומות מגורים ובתי - ספר לתוכנית עליית הנוער. כך לא היה צורך להמתין חודשים ארוכים לבנייתן של פנימיות חינוכיות ולהשלמתם של מבני מגורים. חברי קיבוץ שחיו בגפם ניאותו לעבור לגור באוהלים ולמסור את בתיהם לבני הנוער. היה קל יותר לאמן חברי קיבוץ לעבוד עם בני הנוער. יש לזכור שהיישוב היהודי בארץ - ישראל מנה בשנת 1933 לא יותר מ- 170 אלף איש. למרות שלקיבוצים לא היה ניסיון חינוכי, וילדיהם היו מעטים וצעירים מאוד, הרי שהסביבה החברתית וחיי הקהילה התגלו כחיוביים ביותר בעבור הילדים שהגיעו עם עליית הנוער. הניסיון של הקבוצה הראשונה, שסיימה את חוק לימודיה בקיבוץ משמר העמק, גרם להתלהבות רבה ועודד את מנהיגי עליית הנוער ואת אנשי התנועה הקיבוצית להמשיך בתוכנית.

לקיבוצים היתה תוכנית משלהם בעבור עליית הנוער; הם ראו את התנועה כמאגר פוטנציאלי של חברי קיבוץ. הם ביקשו להאמין שיראו את פירות השקעתם בעליית הנוער על שום הקשר שהיה קיים בין עליית הנוער לשאר תנועות הנוער באירופה. ככלות הכל, הכינו שני הגופים את חבריהם לחיים בארץ - ישראל על - פי התורה המרכזית של הציונות העובדת. כולם גם עמדו מול הצורך בשינוי ובהסתגלות נוכח המשבר שפקד את הקהילות היהודיות במהלך שלטון הנאצים והמלחמה, שעה שהם נאלצו להפסיק להיות בררניים ולהפוך לתנועת הצלה. עליית הנוער תיפקדה כארגון חוקי, עם הכרה של שלטונות המנדט בארץ - ישראל, ומשום כך קיבלה הקצאה מסוימת של אשרות הגירה. הדבר היה חשוב ביותר לפעילותה השוטפת. זה היה גם גורם חשוב להורים, שחשו יתר ביטחון עם ההליך החוקי. עם זאת, חייב הדבר את הארגון לפעול רק בדרכים חוקיות, שאם לא כן יאבד את מעמדו. לאחר פרוץ המלחמה נאלצו מנהיגי עליית הנוער לעמוד בפני התלבטות קשה. הבריטים אסרו הגירה של אזרחי האויב או של אזרחים משטחים שנכבשו בידי גרמניה ובעלות - בריתה. הם אסרו הגירה של נוער גרמני, שעזב את גרמניה לאחר פרוץ המלחמה, גם אם הגיע ממדינות שאינן עוינות. כל היהודים הגרמנים והאוסטרים נכללו בקטגוריה זו, ללא קשר לאישור ההגירה שעשוי היה להיות ברשותם. הדבר נכון היה גם לדידם של יהודי פולין והמדינות הבאלטיות, שהצליחו

להימלט. קיום הוראות אלה ככתבן וכלשונן היה שם קץ לפעילותה של תנועת עליית הנוער באירופה, דווקא בשעה שבה היא נדרשה במיוחד.

בנסיבות הללו נתגלעו חילוקי דעות בתוך הארגון. הענף האירופי, שבספטמבר 1939 עבר מברלין ללונדון, דרש למצוא דרכים לעקוף את צווי המנדט הבריטי. הם היו מוכנים לנקוט מגוון דרכים כדי להביא להמשכה של ההגירה: לזייף דרכונים, לזייף את תאריכי היציאה מגרמניה ולזייף את האזרחות. כל אלה הן פעולות בלתי - חוקיות; הם הקפידו פחות בבדיקת תאריכי הלידה של ילדים, שנתפסו במדינות שונות בהמתנה להגירה; הם תמכו באלה שרצו להצטרף למסעות בלתי - ליגאליים, תוך שהם מודעים לסכנות אליהן יחשפו הילדים במסעות מעין אלה.

בירושלים נקטה הנרייטה סולד עמדה שמרנית וזהירה יותר. היו לה קשרים יומיומיים עם הבריטים והיא היתה תלויה בהם לצורך המשך הפעלת התוכנית בעבור אלף הילדים שכבר היו בארץ - ישראל. היא שקלה את קיום התוכנית כולה מול מצבם הקשה של כמה מאות ילדים מחוץ לגרמניה, שהיו נכונים להגר או ששהו במחנות אימונים מיוחדים לפני הגירה. היה חשש שהבריטים יגלו בסופו של דבר את הזיופים, וכך תסכן הצלתם של המעטים את הרבים. סולד המליצה להימנע מאמצעים בלתי - חוקיים, ובכלל זה הגירה. זו היתה התחבטות טראגית. המציאות כפתה על ראשי עליית הנוער לבחור בין שתי חלופות אלה. הבריטים היו נחרצים בהתנגדותם להגדלת מכסת ההגירה ולהגמשת עמדתם בנוגע ליהודים ממדינות אויב, ואנשי עליית הנוער באירופה השתמשו במגוון שיטות כדי להגדיל את מספר הילדים שהביאו לארץ - ישראל.

מקור: בשביל הזיכרון, 21, 1997, עמ' 4 - 11.